

COLLABORATIE, diverse vormen van Belgische samenwerking met het Duitse Rijk, van mei 1940 tot het eind van de Tweede Wereldoorlog, en gaande van de aarzelende of afwachtende aanwezigheidspolitiek tot het emotionele streven om met Duitsland en andere Germaanse naties één te worden in een groot, nationaal-socialistisch rijk. Na de oorlog werd het collaboratie-fenomeen op uiteenlopende wijze door publiek en justitie beoordeeld en berecht. Er moet vooral een onderscheid worden gemaakt tussen de pragmatische collaboratie, die voorgesteld werd als een onvermijdelijk kwaad en een algemeen-Europees en Belgisch verschijnsel was, en de politiek-ideologische collaboratie, die nader in verband kan worden gebracht met de V.B.

1. COLLABORATIE OF SAMENWERKING ?

Om het ontstaan en het verloop van de collaboratie te situeren, moet eerst de periode die de oorlog onmiddellijk voorafging, in beschouwing worden genomen.

Van 1936 af voerden de Belgische regeringen onder impuls van koning Leopold III en minister van buitenlandse zaken P.H. Spaak een beleid van vrij strikte neutraliteit, dat afweek van de politiek van nauwe verstandhouding, die tot dan toe t.o.v. Frankrijk aan bod was geweest. Dit neutraliteitsbeleid werd niet door de hele Belgische bevolking goedgekeurd. In de Franstalige opinie bleef vurige sympathie voor Frankrijk bestaan. Van linkse zijde werd Spaak te grote welwillendheid jegens de fas-

cistische staten (vooral het Spanje van Franco) verweten. Leopold vond voor zijn opvattingen vooral steun in de rechtse kringen en bij de brede massa in Vlaanderen. Door een gedeelte van de Vlaamse intellectuele elite werd daarenboven met belangstelling gevolgd wat in Duitsland gebeurde; van studiereizen over de Rijn werden positieve indrukken meegebracht; in lezingen werden de (vooral sociale) realisaties van het Hitler-bewind toegelicht, niet zelden uitgaand van een gunstig vooroordeel.

In de publieke opinie heerste overigens een groeiende afkeer van het zwakke parlementaire regime en het (door financieel-politieke schandalen) gecompromitteerde partijstelsel. De kritiek op het democratische systeem werd vooral belichaamd en geformuleerd door rechts-radicalen figuren in de katholieke partij (P. Crokaert en L. Degrelle, die spoedig uit die partij zou treden om de Rex-beweging te stichten) en door het Verdinaso van J. van Severen. In de Katholieke Vlaamsche Volkspartij bestond een corporatistische stroming, die sommige elementen van haar doctrine ontleende aan fascistische stellingen en aanstuurde op een grondige vernieuwing van staat en maatschappij. In het Vlaams-nationalisme, inzonderheid het Vlaamsch Nationaal Verbond, waren diverse tendensen merkbaar, zowel antidemocratische en pro-Duitse als anglofiele. Aan de vooravond van de Duitse inval in mei 1940 kon worden gesteld, dat de democratische instellingen in België aan felle kritiek blootstonden en erg verzwakt waren. Het verlangen naar een algemene politieke zuivering was groot, wat nog niet betekende dat het land rijp was voor een fascistische revolutie. (De ineensstorting van Rex bij de verkiezingen van 1939 was betekenisvol.) Men bevond zich in een labiele evenwichtstoestand, gekenmerkt door internationale spanning, angst en onzekerheid. De oorlog zou dit evenwicht verbreken.

Nadat de achttiendaagse veldtocht met zijn huilende duikbommenwerpers en chaotisch vluchtende geallieerde legers uitgeraasd was, stelde de bevolking die de schuilkelders verliet, opgelucht vast dat het eerste contact met de Duitse soldaten veeleer positief uitviel. De overwinnaars gedroegen zich correct; hun houding stak schril af tegen de gedragingen van de zenuwachtige Franse en Britse troepen, die haast voortdurend in achterhoedegevechten verwickeld waren geweest. Ook de vijandige reacties van de Franse bevolking t.o.v. de Belgische vluchtelingen had heel wat verontwaardiging gewekt.

Het nieuws dat uit Frankrijk doorsijpelde over het optreden van de Belgische ministers en parlementsleden, die te Limoges de capitulatie van Leopold III geschandvlekt hadden als verraad, droeg er veel toe bij om de parlementaire democratie helemaal in diskrediet te brengen, want in de publieke opinie werd die capitulatie algemeen goedgekeurd. Ook ging haast iedereen ervan uit, dat de oorlog in Europa feitelijk ten einde was en dat er rekening moest worden gehouden met een nieuwe continentale ordening onder leiding van Duitsland. Ook de krijgsgevangenen Leopold III dacht in die richting. Hij had geweigerd zijn regering te volgen naar Frankrijk, omdat hij voorzag dat ook de Franse legers zouden bezwijken. Toen hij teruggekeerd was in de hoofdstad, aarzelde hij niet om in de discrete

beslotenheid van het paleis te Laken en via de personen van zijn omgeving adviezen in te winnen betreffende de eventuele vorming van een regering, met het oog op beslissende onderhandelingen over de vrede en de reorganisatie van Europa. In het Belgische establishment was men die idee lang niet ongenegen. Onverdacht patriottische vertegenwoordigers van de adel en de hoge burgerij, zoals graaf Lippens en minister van staat A. Devèze, beijverden zich de eerste weken na de capitulatie om een nieuw kabinet te vormen, waarbij zij de gevluchte regering-Pierlot als ontbonden beschouwden. Zij namen daartoe contact op met politici (L. Degrelle, G. Romsee), van wie vermoed werd dat zij de Duitse orde genegen waren. Van zijn kant publiceerde Hendrik de Man, voorzitter van de Belgische Werkliedenpartij en intiem raadsman van de koning, op 28 juni 1940 een manifest, waarin de ontbinding van de partij aangekondigd werd en alle socialisten aangespoord werden rondom de koning te werken aan de nationale opstanding. Dit manifest werd onmiddellijk geïnterpreteerd als een oproep om met Duitsland samen te werken voor een nieuw Europa. Enig positief resultaat leverde het echter niet op.

Te Laken had men inmiddels vernomen dat Hitler zich zou verzetten tegen ieder politiek initiatief vanwege de koning, dat hij evenmin een Belgische regering tot stand gebracht wilde zien of verder functioneren, en dat hij een beslissing inzake de toekomstige staatkundige status van België in beraad hield. Daarmee werden alle plannen om in het bezette land, onder leiding van het establishment, aan actieve politiek te doen, in de kiem gesmoord. Intussen had men ook in de leidende kringen van de financieel-economische wereld niet stilgezeten. Nog vóór de militaire ineenstorting had Spaak (op 15 mei) drie bankiers, Alexandre Galopin (Société Générale), Max-Leo Gérard (Bank van Brussel) en Fernand Collin (Kredietbank), ontvangen en hun verzocht ingeval van bezetting een soort van zedelijk gezagslichaam te vormen, dat tevens zorg zou dragen voor de financiering van de uitgaven voor het overheidspersoneel. Galopin zou die opdracht de daarop volgende weken en maanden zeer ruim interpreteren. Hij zette niet alleen nieuwe financiële structuren op, maar organiseerde het economisch voortbestaan van het land. Aangezien het spoedig duidelijk was dat België voor zijn voedselbevoorrading niet kon rekenen op overzeese invoer, maar zich continentaal moest behelpen in het kader van het Duitse Europa, besliste Galopin, en met hem het gros van de Belgische industriëlen, dat de produktie in stand moest worden gehouden, ook reeds om (mede in Duitsland) voedsel te kunnen kopen. Zo werd de basis gelegd van een economische collaboratie, die door haar promotors als „onverwijdelijk en noodzakelijk voor het nationale levensbehoud” werd voorgesteld, maar in bepaalde gevallen uitgroeide tot directe en winstgevende samenwerking met de bezetter, met name: in de aanleg van vliegvelden en militaire versterkingen en de levering van voor oorlogsdoeleinden bestemde industrieproducten. (De Belgische regering te Londen heeft nooit openlijk kritiek geïnterpreteerd op het beleid van Galopin, maar toen hij in 1944 door SS-mannen vermoord werd, liet de Belgische radio in Engeland toch geen rouwbeklag horen.) De economische collaboratie kwam verder ook tot uiting

in de bereidheid van vele arbeiders om in Duitsland te gaan werken. Er werden ongeveer 400.000 contracten van vrijwillige tewerkstelling voor de duur van zes maanden afgegeven. (Van 6 maart 1942 af bestond de gedwongen tewerkstelling, die uiteraard niet als collaboratie kan worden beschouwd.)

Even belangrijk als de economische samenwerking was, voor de Duitsers, de bereidheid van de hogere rijksadministratie het land verder te besturen. Op 31 mei 1940 was generaal Freiherr von Falkenhausen benoemd tot gouverneur van België en Noord-Frankrijk. In tegenstelling tot wat in Nederland gebeurde, kreeg België aldus een militair in plaats van een burgerlijk bestuur. De gouverneur was zowel voor de militaire als voor de administratieve kwesties bevoegd. Het burgerlijke bestuur werd toevertrouwd aan de Duitser E. Reeder die een actieve rol zou gaan spelen en zich in feite de bevoegdheid toeëigende van een rijkscommissaris die een beslissend woord mocht spreken in de interne Belgische politieke verhoudingen. Aanvankelijk kreeg dit Duitse bestuur weinig richtlijnen van Hitler. Het heette alleen dat de Vlamingen een bevoorrechte behandeling moesten krijgen. Von Falkenhausen en Reeder benaderden de Belgische situatie met opvallende soepelheid en diplomatie. Zij wensten te vermijden dat Duitsland, zoals in 1914-'18 gebeurd was, de hele last van de administratieve en economische organisatie in het bezette gebied zou moeten dragen. Zij hoopten dat de Belgen zelf het raderwerk draaiend zouden houden. Zeer spoedig begrepen zij dat de kleine en weinig populaire nieuwe-orde-partijen niet opgewassen waren tegen die taak. Ook stonden zij argwanend tegenover de traditionele politici die al te bereid waren om mee te werken, maar niets van het nationaal-socialisme begrepen.

Wanneer dan bleek dat leidende figuren in de economische, gerechtelijke en administratieve wereld zelf het initiatief namen om een politiek van aanwezigheid en medewerking te voeren, reageerden de Duitsers uiteraard zeer positief op die pragmatische aanpak. Het zou inderdaad de bezettingslast heel wat verlichten: in december 1940 waren er 700 Duitse ambtenaren op hoger niveau nodig voor het hele bestuur in het gouvernement-generaal; de 400 Duitsers die in oktober 1940 verantwoordelijk waren voor de plaatselijke besturen, konden in mei 1941 tot 250 worden gereduceerd. Ook konden de Duitsers rekenen op de assistentie van de rijkswacht (die haar wapens mocht behouden) en de politie, zelfs voor razzia's op joden, ondergedoken werkweigerars en verzetslieden.

De hoeksteen van dit beleid werd gevormd door het college van de secretarissen-generaal, dat van de uitgeweken regering de opdracht had gekregen het land te besturen, en behalve over uitvoerende bevoegdheid ook over wetgevende bevoegdheid ging beschikken. Evenals Galopin ging ook dit college, na zorgvuldig beraad, ervan uit dat, om onheil te vermijden, samenwerking met de bezetter geboden was. Reeds op 12 juni 1940 ondertekende het college een door Reeder opgesteld protocol, volgens hetwelk de secretarissen-generaal besluiten mochten nemen die kracht van wet zouden hebben. Spoedig zou het college een meer politieke kleur krijgen, aan de ene kant door de verwijdering van enkele secretarissen-generaal die voor de Duitsers personae non gratae waren, aan de andere kant

door de benoeming op 12 augustus 1940 van de bekende VNV-publicist Victor Leemans tot secretaris-generaal van economische zaken. Een week na die benoeming werden zeven nieuwe provinciale gouverneurs aangesteld, onder wie twee VNV-leden; G. Romsee werd gouverneur in Limburg, M. Bulckaert in West-Vlaanderen.

Parallel met de economische en administratieve collaboratie vertoonden ook de sociale kringen tendensen om de nieuwe Duitse orde te aanvaarden. Leaders van de christelijke vakbeweging (A. Cool, J. Roscam en ook P.W. Segers), van de socialistische (V. Grauls, H. Caprasse) en van de liberale (A. Colle) werden het na moeizame onderhandelingen in november 1940 eens over de oprichting van een Unie van Hand- en Geestesarbeiders, die de bestaande sociale organisaties zou overkoepelen. Deze traditionele vakbondsleiders hadden er geen bezwaar tegen, dat op aandringen van de Duitsers ook de Arbeidsorde (gesticht in 1936) en het Vlaamsch Nationaal Syndicaat (gesticht in 1930) tot de Unie toetraden. Toen echter kort daarop duidelijk werd, dat de Unie snel in de politieke collaboratie geëngageerd raakte, hoofdzakelijk onder invloed van nationaal-socialistische figuren als E. Delvo, trokken A. Cool en de meeste andere gezaghebbende leiders zich uit de beweging terug. De socialist Achille van Acker, die aanvankelijk ook bij de onderhandelingen betrokken was, had zich reeds veel eerder teruggetrokken om in het ondergronds verzet te gaan werken. De Unie zelf zou, naarmate de oorlog vorderde, steeds meer door innerlijke spanningen en onenigheden verzwakt worden en haar reeds geringe greep op de sociale verhoudingen steeds zwakker zien worden. Volledigheidshalve dient hier ook nog de culturele collaboratie te worden vermeld. Zij ging uit van letterkundigen en andere intellectuelen die vooroorlogse relaties met Duitse geestes- of ambtgenoten aanhielden of bereid waren, ondanks de bezetting, actief mee te werken aan Duitse of pro-Duitse culturele manifestaties, Duitse cultuurprijzen te aanvaarden, lezingen te houden in een nationaal-socialistisch kader enz. De meest vooraanstaande promotor van die vorm van collaboratie was de priester Cyriel Verschaeve, tevens voorzitter van de Vlaamse Cultuurraad. In een aantal publikaties (tijdschriften, weekbladen) waren cultuur en politiek nauw verstrengeld. In het onderwijs gingen sommige inspecteurs over tot het verwijderen van „niet-arische” smetten uit de schoolboeken.

2. POLITIEKE COLLABORATIE EN V.B. Veruit de meest besproken vorm van collaboratie was de politieke, waarbij weliswaar slechts een betrekkelijk klein aantal personen betrokken was, maar die het beeld van het collaboratie-fenomeen fundamenteel bepaalde. De politieke samenwerking was ook belangrijk voor de V.B., omdat een aantal bekende figuren van het Vlaams-nationalisme er een vooraanstaande rol speelden en – zoals het geval was geweest met het activisme tijdens de Eerste Wereldoorlog – door hun samengaan met de Duitsers meteen de V.B. engageerden en compromitteerden.

De politieke collaboratie was als een plant die kon opschieten in een bodem die – zonder vooraf helemaal te zijn klaargemaakt – toch voldoende organische stoffen bevatte om de eerste groeifase te bevorderen. Er was immers niet alleen het reeds

genoemde vooroorlogse klimaat van antidemocratische en antiparlementaire vermoedheid, er was ook en vooral de dramatische conflictsituatie van mei 1940. In de kringen van de V.B. hadden de mei-dagen een trauma achtergelaten. Geëerbiedigde figuren als dr. August Borms en andere idealistische Vlaamse strijders waren als verdachten door het Belgische gerecht aangehouden en in „spooktreinen” als landverraders en gespuis naar Zuid-franse concentratiekampen weggevoerd. De Dina-so-leider J. van Severen zou onderweg te Abbeville door dronken Franse bewakers worden vermoord. Bij hun terugkeer in België, na de Franse ineenstorting, droegen vele van die mannen de tekenen van het leed. Zij waren verbitterd, verontwaardigd en niet geneigd om de Belgische staatsorde te verdedigen. Het relaas van hun lotgevallen wekte in brede kring medevoelen en anti-Belgische reacties. In het Paleis van Justitie te Brussel ging de Vlaamsgezinde senator Edm. van Dieren de auditeur-generaal W. Ganshof van der Meersch (van wie vermoed werd dat hij verantwoordelijk was voor de deportatie) een symbolische kaakslag toedienen. In het VNV was het wankel evenwicht tussen Hendrik Borginon (die nooit de politieke samenwerking met de Duitsers zou goedkeuren, maar zich wel inzette voor de administratieve eenmaking van de grote agglomeraties) en de pro-westerse democraten aan de ene kant en de pro-Duitse elementen aan de andere kant definitief verbroken. De leider van de partij, Staf de Clercq, die de laatste maanden zeer autocratisch was gaan optreden, stelde reeds in juni 1940 een nota op, waarin hij de Duitsers de steun van zijn partij toezegde. Daarmee was de vinger in het raderwerk gestoken. De meeste VNV-leiders waren ervan overtuigd (zoals nagenoeg iedereen in het land), dat Duitsland de oorlog gewonnen had. Zij meenden dat in de beslissende maanden Vlaanderen zijn kans moest grijpen en, met Duitse hulp, streven naar een nieuwe Europese ordening. De voorstanders van Groot-Nederland hoopten daarbij dat Vlaanderen en Nederland zouden kunnen samensmelten tot één Dietse rijk. Zij wilden hierover een actieve dialoog met Hitler. De leiding van het VNV stelde weliswaar vast, dat het militaire bestuur te Brussel zich voorzichtig op de vlakte hield en geen vërreikende politieke verbintenissen wilde aangaan, maar dat schrikte aanvankelijk niet af. Zij hoopte nog loyaal te kunnen samenwerken met Duitsland en in ruil de erkenning van Vlaanderen te verkrijgen en de bevestiging, dat het VNV de enige woordvoerder en gids van de Vlaamse gemeenschap zou zijn. Deze hoop leek niet zo ongegrond, want Reeder wekte de indruk het VNV als een bevoorrechte gesprekspartner te beschouwen.

Geleidelijk zou nu de fractie van de voorzichtige, gematigde politici in het VNV worden voorbijgestreefd door de voorstanders van een nationaal-socialistisch vriendschapsbeleid. Een van de eerste Vlaams-nationalisten die openlijk de radicale collaboratie predikten, was het Westvlaamse VNV-kamerlid R. Tollenaere, die voor de oorlog tot de anti-democratische richting in de kamerfractie behoorde. In augustus 1940 richtte het VNV een „zwarte brigade” op. Het was een para-militaire formatie, geschoeid op nationaal-socialistische leest. Tollenaere werd er de geüniformeerde bevelhebber van. Op 10 november 1940 verbrandde

Staf de Clercq zijn schepen achter zich. In een toespraak beledigde hij zijn geloof in Hitler: „België was onze vijand. Duitsland is onze vijand niet. Wij hebben vertrouwen in de Führer. Wij twifelen er niet aan dat, wat hij doen zal, goed gedaan zal zijn”. Dan volgden woorden die het VNV na de oorlog zwaar zouden worden aangereken door het Belgische gerecht: „Als er in de maand mei geen duizenden Vlaamse en duizenden Duitse soldaten méér zijn gevallen, dan kan het VNV zulks gerust op zijn rekening schrijven. Dat kunnen we ook bewijzen. Doch de tijd is nog niet gekomen om die schitterende bladzijde van Vlaanderens geschiedenis openbaar te maken”. Het is tot op heden niet uitgemaakt, of het hier louter om een tactische verklaring ging, bestemd om de Duitsers te paaien, dan wel om de impliciete erkenning dat het VNV bewust zou hebben aangestuurd op militaire desertie en landverraad. Het bewijs dat het VNV als een vijfde colonne de Duitse invaller zou hebben geholpen, werd niet geleverd. Maar de verklaring van De Clercq wekte onmiddellijk, ook in Vlaamsgezinde kringen, een sterk onbehagen.

Intussen was ook, op verzoek van de Vlaamse Oudstrijdersbond, in mei 1941 een Vlaamse Wacht opgericht: een bataljon dat onder de secretaris-generaal van binnenlandse zaken stond en orde en veiligheid moest helpen waarborgen. Het kader bestond uit officieren en onderofficieren van het ontwapende Belgische leger; de manschappen werden vooral gerecruteerd onder de teruggekeerde krijgsgevangenen die geen werk vonden, of onder andere werklozen. De Vlaamse Wacht bezat geen prestige; zij stond weldra blootgesteld aan pogingen tot verduitsing, wat de werving schaadde. Zij hielp echter mee het militaire voorkomen van de politieke collaboratie te versterken.

Dat beeld werd kort daarna nog aangevuld door de oprichting van een Vlaamse afdeling van het Duitse legervoerkorps (NSKK). De bereidwilligheid waarmee De Clercq de nationaal-socialistische weg was ingeslagen, bracht mee dat de VNV-leiding in december 1940 ermee instemde haar Dietse of Groot-Nederlandse doctrine en propaganda onder de domper te plaatsen, om alleen nog de nadruk op de eigen Vlaamse autonomiedrang te leggen. Op 1 april 1941 werd Gerard Romsee, die een van de invloedrijkste figuren in de VNV-leiding geworden was, benoemd tot secretaris-generaal van binnenlandse zaken. Via deze sleutelpositie in 's lands hoogste bestuurscollege zou het VNV zijn medezeggenschap in de Belgische openbare diensten in sterke mate verruimen. Het tempo van de benoemingen van aanhangers van de nieuwe orde zou zodanig worden versneld, dat in 1943 ruim 53 % van alle Vlaamse burgemeesters lid van het VNV waren. Bekende Vlaams-nationalisten stonden ook aan het hoofd van de wederopbouw (J. Custers), het Arbeitsamt (F. Hendriks) en de landbouwdistributie (P. Meeuwissen).

Van 1941 af kreeg het VNV te maken met de groeiende concurrentie van een radicaal nationaal-socialistische groep, de Vlaamsch-Duitse Arbeidsgemeenschap (DeVlag), die in 1935 gesticht was om de culturele betrekkingen tussen Vlaanderen en Duitsland te bevorderen, maar thans onder aandrang van haar leider, de atheneumleraar Jef van de Wiele, een politieke koers begon te varen. Een tijdlang waren VNV en DeVlag in een vicieuze

cirkel van wederzijds tegen elkaar opbieden gevangen, maar spoedig beseftte het VNV dat het aldus zijn fundamentele opvattingen zou verraden, zodat sommige leiders begonnen af te remmen. Van Duitse zijde werd verschillend gereageerd op de dubbele ontwikkeling in de rijen van de Vlaamse collaborateurs. Het militaire gouvernement te Brussel (in feite Reeder) steunde het VNV, ook reeds omdat dit in feite een voorlopige vrede gesloten had met de gevestigde Belgische machten, waarmee het Duitse bestuur zijn politiek van handhaving van de orde en economische samenwerking wenste te voeren. Van de Wiele kon beschikken over de (ook financiële) steun van de hogere SS-leiding te Berlijn, die argwanend stond tegenover de (volgens haar) nog te democratische tendensen in het VNV, die de germanisering van Vlaanderen in de weg stonden. Naarmate Hitler steeds openlijker ging denken aan de aanhechting van de Vlaamse provincies bij het Reich, groeide ook de invloed van Van de Wiele bij de Duitsers en kon hij zijn DeVlag doen aanvaarden als een politieke partij (1944). Op 10 mei 1941 werd overgegaan tot de stichting van de Eenheidsbeweging Vlaamsch Nationaal Verbond, die naast het oude VNV ook Vlaamse rexisten en pro-Duitse elementen van het Dinaso omvatte, maar de DeVlag trok zich van de hegemonie van dit verruimde VNV niets aan en bleef een apart, extreem nationaal-socialistisch beleid aanhangen.

Het uitbreken van de Duits-Russische oorlog op 22 juni 1941 betekende een dramatisch „point of no return” voor de collaboratie op politiek niveau. Van toen af zou zij worden voorgesteld als een totale, geestdriftige en ideologisch gemotiveerde deelneming aan een Europese kruistocht tegen het bolsjewisme. De dag van de inval in de Sovjet-Unie hield Staf de Clercq in het koninklijk circus te Brussel een grote redevoering, waarin hij verklaarde dat „het Germaanse Vlaanderen zich in de eindstrijd niet onbetuigd kon laten”. Hij zei verder: „Meer dan ooit is het geboden, in het licht van onze Germaanse lotsverbondenheid, in Germaanse trouw en met al de middelen waarover wij beschikken, de zegepraal der Duitse wapenen te bevorderen”. De Clercq riep de Vlaamse jeugd op tot toetreding tot de Waffen-SS in de strijd „tegen jodendom, vrijmetselarij, ploetokratie en bolsjewisme, de bondgenoten van Engeland”. Op zijn verzoek riep de massa driemaal Hou Zee ter ere van „de Führer aller Germanen, Adolf Hitler”. Deze opgewonden geloofsbelijdenis ontstemde de gematigde raadsliden van de VNV-leider, maar werd aanvaard in het nog steeds bestaande geloof in de Duitse eindzege, een geloof dat de daaropvolgende maanden zou worden versterkt door de spectaculaire Duitse overwinningen op de Russische vlakten. De Duitsers zouden op cynische wijze misbruik maken van de bereidheid van duizenden Vlaamse jongens die (vóór de oorlog onderworpen aan een katholieke, anti-communistische hersenspoeling oprecht meenden dat zij aan het oostfront gingen vechten voor Vlaanderen, de christelijke beschaving en een nieuwe Europese orde. De werving voor het op 2 augustus 1941 opgerichte Legioen Vlaanderen werd gesteund door een krachtige propaganda, zowel vanwege het VNV, als vanwege de DeVlag en haar militaire zusterorganisatie, de door R. Lagrou en W. Hermans gestichte

Algemene SS-Vlaanderen. (In de Franstalige provincies, waar Rex de collaboratie belichaamde, vond een soortgelijke evolutie plaats) Vrij snel bleek echter dat de jongens die voor het legioen geronseld waren, in de Duitse garnizoenen onderworpen werden aan een training die erop uit was ze tot nationaal-socialisten te maken. Beloften in verband met de eerbiediging van het Vlaamse karakter van het legioen werden niet gehouden. De katholieke oostfronters werden belemmerd in de uitoefening van hun godsdienstige plichten. De VNV-leiding werd hierover ingelicht, o.m. door een teleurgestelde R. Tollenaere, die tot het legioen was toegetreden (en reeds op 22 januari 1942 als officier aan het oostfront zou sneuvelen). In het legioen zelf ontstond later een kleine groep van „rebellens” die poogden de Vlaamse en christelijke waarden te beschermen. Hiervan vernam de publieke opinie in België echter nagenoeg niets. De snel toenemende invloed van het agressieve DeVlag-blok en de scheve verhoudingen in het legioen hadden tot gevolg dat de VNV-leiding haar aanvankelijk loyale medewerking met de Duitsers ging herzien en een stugger houding begon aan te nemen. De Clercq, die de gevangene was van zijn vroegere pro-Hitler-verklaringen, trachtte op een onhandige wijze te schipperen. In zijn toespraken legde hij de nadruk op de zelfstandigheid van Vlaanderen in een Germaanse statenbond. De ingewijden wisten dat hij daarmee de accentuering bedoelde van het Vlaamse streven naar onafhankelijkheid tegenover de Duitsers, maar voor de publieke opinie in België (die geleidelijk, mede onder invloed van de slechter wordende voedselsituatie en het aanslepen van de oorlog, anti-Duitser reageerde) bleef het klinken als een nazi-belijdenis. De Duitse overheid echter vergiste zich niet; zij zag de malaise in het VNV groeien en begon de partij te wantrouwen. Op 22 oktober 1942 bezweek Staf de Clercq op 58-jarige leeftijd aan een hartaanval. Zijn begrafenis groeide uit tot een indrukwekkende VNV-manifestatie op de Brusselse Grote Markt. De leiding werd overgenomen door dr. H.J. Elias, die voor de oorlog behoord had tot de democratische richting in de kamerfractie en bekend stond om zijn gematigd, Groot-Nederlands nationalisme. In zijn geheime rapporten naar Berlijn noemde een Duitse SS-leider (Berger) hem „onze bitterste vijand”. Elias was inderdaad niet bereid tot onvoorwaardelijke collaboratie en evenmin tot een politiek, die Vlaanderen beschouwde als een toekomstig bestanddeel van het groot-Duitse rijk. Hij zag duidelijk de gevaren – ook voor de V.B. – van verdere samenwerking met de Duitsers en besefte dat Hitler aanstuurde op de aanhechting van Vlaanderen. Hij wilde echter geen open breuk met de Duitse overheid, die de partij zou ontredderen. Ook beschouwde hij het als zijn plicht de vele duizenden partijleden te beschermen, die verantwoordelijkheid op zich hadden genomen in de centrale, provinciale en gemeentelijke administraties. Hij vreesde verder dat een crisis het bestuursapparaat in Vlaanderen onder de controle van de DeVlag zou brengen en dat de oostfronters (in feite gijzelaars van de SS) een conflict duur zouden moeten bekopen. Om al die redenen zweeg Elias voor de buitenwereld. Hij protesteerde echter in een brief van 7 mei 1943 aan het militaire gouvernement tegen de verduitsing van het legioen. Toen

dit protest geen resultaat opleverde, remde hij de propaganda voor de werving af om ze in augustus van 1943 helemaal stil te leggen. Ook zette hij zich steeds scherper af tegen de nationaal-socialistische agitatie van de DeVlag, die alle gevoel voor maat verloren had. Van de Wiele beschikte niet alleen over een SS-militie, maar over een hele reeks van publikaties, waarin opgekomen werd voor de volledige assimilatie van de Vlamingen in een Germaanse natie. Die politiek werd krachtig gesteund door de SS-instanties te Brussel en aangemoedigd door de rijksleider van de SS, Himmler. Het legioen van de oostfronters werd ingeschakeld in de structuur van de SS-divisies en opgenomen in „Germaanse” eenheden. De Vrijwillige Arbeidsdienst voor Vlaanderen, die in november 1940 opgericht was bij besluit van de secretarissen-generaal, kwam onder steeds krachtiger Duitse druk te staan om in de zomer van 1944 in feite op te gaan in de Reichsarbeitsdienst. Alle Duitse pogingen om VNV en DeVlag te verzoenen of samen te smelten, mislukten. Reeds in maart 1942 had Reeder getracht tussen De Clercq en Van de Wiele te bemiddelen, maar de leider van de DeVlag was ongestoord verder gegaan met zijn SS-beleid. In juni 1943 leverde een onderhoud van Elias met de SS-leiding evenmin enig resultaat op. Intussen had een brief (3 april 1943) van de populaire dominicaan Juul Callewaert aan Elias heel wat deining verwekt in de kringen van de Vlaamse collaborateurs. De flamingantische monnik had reeds in 1940 Staf de Clercq gewaarschuwd voor de beginselloosheid van het VNV ten opzichte van de nieuwe orde-politiek. In de brief aan Elias stelde Callewaert dat het VNV een fundamentele fout beging door te speculeren op een Duitse eindoverwinning. Hitler is volkomen onbetrouwbaar en het nationaal-socialisme is anti-katholiek, schreef Callewaert, die verder het VNV van kruiperigheid beschuldigde en aandrong op een herziening van het beleid, zelfs wanneer de leiding daarvoor de gevangenis zou moeten ingaan. Op 7 april antwoordde Elias dat het oordeel van Callewaert onrechtvaardig was en dat hij integendeel trouw bleef aan zijn ideaal: het heil van het Vlaamse volk als onderdeel van de hele Nederlandse natie. De brief van de dominicaan werd in VNV-kringen druk besproken. In de nationalistische jeugdbeweging werd hij op ruime schaal verspreid door de gezaghebbende leider Walter Bouchery, wat een aantal jongeren afstand deed nemen van het VNV. De DeVlag reageerde smalend en beschuldigde Callewaert van belgicisme, maar het werd bekend dat andere invloedrijke Vlaamse figuren, zoals prof. Frans Daels, eveneens gekant waren tegen het beleid van de VNV-leiding.

Deze laatste werd zwaar gehandicapt door de malaise en, in stilte, remde Elias meer dan vroeger nog de collaboratie-handelingen af. Ook de Groot-Nederlandse motieven kwamen opnieuw aan bod. Van Duitse zijde, waar men op bevel van Berlijn nu openlijk alle Dietse tendensen bestreed, bleef men niet onverschillig voor die interne evolutie in het VNV. Toen de bekende Westvlaamse senator Jeroom Leuridan op 21 juni 1943 op een VNV-vergadering te Gent een hartstochtelijke geloofsbelijdenis in het ene Nederland aflegde, en beledigende uitspraken deed tegenover DeVlag, kreeg hij kort daarop van de Duitsers het spreekverbod en een geldboete opgelegd. Dat veroorzaakte in de

provincie bijna een open conflictsituatie in de partij. Elias zelf diende in te grijpen om te beletten dat de VNV-burgemeesters van haast alle grote Westvlaamse steden ontslag namen.

De breuk met de DeVlag was inmiddels open en volledig geworden. Reeds op 25 augustus 1942 had Staf de Clercq in een brief aan Von Falkenhausen laten weten dat de VNV-leiders niet meer konden deelnemen aan plechtigheden (zoals het afscheid van vertrekkende oostfronters) waar ook leiders van de DeVlag tegenwoordig waren. Op 17 oktober 1943 verklaarde Elias het lidmaatschap van VNV en DeVlag onverenigbaar. De beslissing was begrijpelijk. Dezelfde maand zei Van de Wiele op de Vlaams-Duitse cultuurdagen te Brussel, dat het zinloos was te discussiëren over de aanhechting van Vlaanderen bij Duitsland: „Wij zijn Vlamingen én Duitsers. De eenheid is er. Men kan niet bij zichzelf aansluiten.” Op dezelfde cultuurdagen zei de Duitse president van de DeVlag: „Wir werden Flandern heimholen.”

In de zomer van 1943 werd de Hitler Jugend Flandern opgericht. Het initiatief ging uit van het Duitse militaire bestuur te Brussel, dat er een tegenzet in zag tegen de Groot-Nederlandse koers van het Nationaal-Socialistisch Jeugdverbond Vlaanderen (NSJV), de jeugdorganisatie van het VNV. Deze laatste veranderde daarop in de herfst haar naam in Duitse Blauwvoetvendels. De Hitler Jugend Flandern verenigde de kinderen van rijks- en volksduitsers die in België woonden, maar ook Vlaamse jongens en meisjes mochten als „Gastjugend” toetreden. De oprichting wekte felle ontstemming in de gematigde kringen van de Vlaamse collaboratie, die er een nieuw bewijs in zagen van de Duitse Anschluß-plannen.

De psychologische kloof tussen VNV en Duitsers was toen wel erg breed geworden. De Vlaams-nationalisten begrepen dat Berlijn voerbaar nog enkel zou werken met de Vlaamse nazi's. Op 28 februari 1944 trachtte de rijksleider van de SS, Himmler, tijdens een onderhoud in zes speciale trein tussen Berlijn en Salzburg, Elias te overtuigen van de gegrondheid der Duitse politiek ten aanzien van Vlaanderen. Elias eiste dat de Duitse regering de onafhankelijkheid van het Vlaamse volk zou erkennen. Dat werd geweigerd, zodat ook dit gesprek geen resultaat opleverde. Intussen was men te Berlijn ver genoeg gevorderd met de voorbereiding van de vestiging van een burgerlijk bestuur in België dat het te „zachte” regime van Von Falkenhausen en Reeder zou vervangen en de politieke en administratieve aansluiting bij het Reich zou realiseren. Op 12 juli 1944 had op het hoofdkwartier van Hitler een beslissende bespreking plaats, waaraan behalve de Führer ook nog H. Himmler, M. Bormann, veldmaarschalk W. Keitel e.a. deelnamen. Overeengekomen werd de „Zivilverwaltung” in te voeren. De aanwezige gouwleider van Keulen-Aken, Grohé, werd aangesteld tot rijkscommissaris. Tijdens hetzelfde beraad verklaarde Hitler dat Vlaanderen en Wallonië rijksgouwen moesten worden. Himmler oefende kritiek op de heel-Nederlandse politiek van het VNV en zei dat Duitsland alleen op de DeVlag en Van de Wiele kon steunen. Hij eiste ook dat een eind zou worden gemaakt aan de „afdreiging” van het VNV, dat er herhaaldelijk voor gewaarschuwd had, dat het zijn leden uit de Belgische bestuursorganen zou

terugtrekken. De beslissing in het Führerhauptkwartier zette een punt achter vier jaren collaboratiebeleid. De Duitsers hadden nog op het nippertje de tijd het burgerlijk bestuur te installeren. Het zou echter nauwelijks functioneren, aangezien het Belgisch grondgebied zes weken later bevrijd was. Samen met de Duitse legers sloegen ook de meeste leiders van de politieke collaboratie op de vlucht. Elias moest het in Duitsland nog beleven dat op 6 december 1944 Van de Wiele door de regering te Berlijn benoemd werd tot leider van Vlaanderen. De collaboratie ging aldus onder in een grotesk irrealisme.

Bij de ineenstorting van het Reich in mei 1945 werden Elias en Van de Wiele door het Belgische gerecht gearresteerd en ter dood veroordeeld. Het vonnis werd niet voltrokken. De meest gecompromitteerde figuur van de culturele collaboratie, Cyriel Verschaeve, week uit naar Oostenrijk, waar hij in 1949 overleed. Een ander „symbool” van de collaboratie, dr. A. Borms, werd in april 1946 terechtgesteld. Van de secretarissen-generaal werd vooral G. Romsee door het gerecht ter verantwoording geroepen en gestraft. V. Leemans werd gearresteerd, maar ging tenslotte vrij uit en zou later nog een vooraanstaande rol spelen in het Belgische en het Europese parlement. De grote figuren van de economische collaboratie hadden geen of nauwelijks moeilijkheden. Vele tienduizenden „kleine” collaborateurs, ambtenaren, burgemeesters, intellectuelen enz. werden des te harder vervolgd en veroordeeld.

3. TUSSEN WENDSDROOM EN NACHTMERRIE. De collaboratie was in haar eerste fase een zoal niet verdedigbaar, dan toch begrijpelijk fenomeen. De publieke opinie en velen in de leidende standen geloofden dat de oorlog in het voordeel van Duitsland beslecht was. Toen dan bleek dat Londen taai volhield en de oorlog voortduurde, bleven niet weinigen speculeren op een vrede van vergelijk. In dat perspectief stonden een aantal Vlaamsgezinde politici een beleid van aanwezigheid en van verstandhouding jegens de Duitse bezetter voor. Dit beleid werd belichaamd in de gematigde leiders van het VNV. Toen in 1943 duidelijk werd dat de berekening zou falen, zagen die leiders geen uitkomst meer. De rest van de oorlog zou voor de helderzienden onder hen een nachtmerrie zijn. Een zelfde politieke bedoeling kan niet worden toegeschreven aan degenen, die de Vlaamse provincies voorbestemden om een Duitse rijksgouw te worden en hun Nederlandse aard verloochenden om Duitser te kunnen worden. De exponent van die richting was J. van de Wiele, die de Duitse nationaal-socialisten bleef volgen tot in hun ergste dwaasheden en hun ineenstorting toe.

Dat zovelen die vóór de oorlog stuwing hadden gegeven aan de Vlaamse strijd, zich in de collaboratie compromitteerden, drukte na de bevrijding op de V.B. het odium van politieke onbetrouwbaarheid. Het verzwakte ook de Vlaamse posities ten opzichte van de Waalse gemeenschap. In Wallonië was de collaboratie vooral gedragen geweest door rechtse elementen. De linkse wallingantische elite had voor een groot deel in het verzet gestaan en kon daarom na de oorlog onmiddellijk naar voren treden, terwijl de actieve krachten van de V.B. gevangen of geneutraliseerd zaten, en de jonge Vlaamsgezinden, die voor de aflossing wilden zor-

gen, nog handicapt waren door gebrek aan ervaring en door het repressie-klimaat. De leidende figuren van de politieke collaboratie in Vlaanderen hebben later geen rol meer gespeeld in het openbare leven. Elias kwam in 1959 vrij en hervatte een merkwaardige loopbaan van historicus. Van de Wiele zat zijn straf uit en vestigde zich in Duitsland. Romsee sloot zich na zijn vrijlating op in hermetisch zwijgen. Andere vooraanstaande ex-collaborateurs volgden zijn voorbeeld of verkozen de vrijwillige ballingschap.

Allen leden zij zwaar onder het beeld dat, na de oorlog, van het Duitsland der uitroeikampen bekend werd. Terwijl de activisten van 1914-'18 zich nog op zuiver Vlaamse beweegredenen hadden beroepen, werd de collaborateurs van de Tweede Wereldoorlog aangewreven dat zij ideologisch meegeheuld hadden met de natie die Treblinka, Auschwitz en Buchenwald op haar geweten had. Ofschoon de zeer grote meerderheid van de collaborateurs nooit van die namen en van de nazi-misdaden had gehoord, zou de huiver van die verschrikkingen indirect ook hun bedoelingen en gedragingen omgeven en alle latere pogingen tot verlening van amnestie doen mislukken.

LITERATUUR: P. Delandsheere en A. Ooms, *La Belgique sous les nazis*, 4 dln. (z.j.); - V. Leemans, *De Vlaamsche arbeidsorde in de branding* (z.j.); - F. Baudhuin, *L'économie belge sous l'occupation 1940-1944* (1945); - R. Billard, *La collaboration industrielle et ouvrière avec l'occupant* (1945); - P. Struye, *L'évolution du sentiment public en Belgique sous l'occupation allemande* (1945); - O. Plisnier, *L'or belge livré aux Allemands en 1940*, in *Revue générale belge* (februari 1950, p. 562-580); - H.J. Demoen, *Jeroom Leuridan* (1963); - J. Dujardin, *Inventaire des publications périodiques clandestines (1940-1944) de la province de Liège*, in *Cahiers d'histoire de la deuxième guerre mondiale* (1967, p. 34-94); - P.J.A. Nuyens, *Pater L.J. Callewaert* (1969); - R. de Becker, *La collaboration en Belgique (1940-1944) ou une révolution avortée* (1970); - E. de Bens, *La presse au temps de l'occupation de la Belgique (1940-1944)*, in *Revue de la deuxième guerre mondiale* (1970, p. 1-28); - A. de Jonghe, *L'établissement d'une administration civile en Belgique et dans le Nord de la France. La dimension finale au quartier du Führer, le 12 juillet 1944*, in *Cahiers d'histoire de la seconde guerre mondiale* (1970, p. 67-127); - A. de Bruyne, *De kwade jaren* (1971); - J. Gerard-Libois en J. Gotovitch, *L'an 40, La Belgique occupée* (1971); - A. de Jonghe, *Hitler en het politieke lot van België*, I (1972).